

Jemelka, Petr

Redundantní výrazy ve slovníku environmentálního diskursu : několik poznámek k užívání výrazů "ekologie", "životní prostředí", "Gaia" a "antropocén"

Studia philosophica. 2025, vol. 72, iss. 2, pp. 6-22

ISSN 2336-453X (online)

Stable URL (DOI): <https://doi.org/10.5817/SPH2025-2-2>

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/digilib.83659>

License: [CC BY-NC-ND 4.0 International](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

Access Date: 04. 02. 2026

Version: 20260130

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Redundantní výrazy ve slovníku environmentálního diskursu

Několik poznámek k užívání výrazů „ekologie“, „životní prostředí“, „Gaia“ a „antropocén“

Redundant terms in the vocabulary of environmental discourse Some notes on the use of the terms “ecology”, “environment”, Gaia”, and “Anthropocene”

Petr Jemelka

Abstrakt

Celek environmentálního diskursu nesestává pouze z ryze teoretických složek, ale zapojují se do něj média, „agora“ (veřejnost) a je i místem exhibice a působnosti politiků. Výsledkem je skutečnost, že se rozvolňuje a kontextuálně posouvá užívaná terminologie. Může to směřovat k jistému „rozmývání“ kontur a přetrvávání terminologických nepřesností či nelogičností. Předmětem zájmu tohoto příspěvku je otázka fungování a role některých termínů, které patří do slovníku daného diskursu (tradičně např. „ekologie“ či „životní prostředí“). Některé zaváděné nové termíny jsou z hlediska svého obsahu víceméně synonymy stávajících standardních součástí teorie (biosféra – Gaia, holocén – antropocén).

Přes toto kritické východisko stojí za úvahu, zda nemůže tento terminologický vývoj přinášet i jistá pozitiva. Nejde o prosazování terminologického purismu, ale o to, že uvedené znejistění můžeme považovat za projev i prostředek pronikání vědění o závažnosti některých problémů do povědomí široké veřejnosti. To může být i zásadním předpokladem ke hledání východisek řešení krizové situace.

Klíčová slova

Environmentalismus – ekologie – antropocén – Gaia – noosféra – biosféra

Abstract

The bioethical discourse is formed not only on a purely theoretical level, but also involves the media, the “agora” (the public), and is the subject of policies. It is the fact that the context of the terminology used is being loosened and shifted. It can lead to a certain “blurring” of contours and the persistence of terminological inaccuracies or illogicalities. The subject of the contribution is the question of the functioning and role of some terms that belong to the vocabulary of this discourse (traditionally, e.g. “ecology” or “environment”). However, some such new terms are (in terms of their content) more or less synonymous with standard parts of the theory (biosphere – Gaia, Holocene – Anthropocene).

Despite this critical starting point, this contribution also wants to offer a consideration as to whether this terminological development can also bring certain positives. This is not about promoting terminological purism, but about the fact that the aforementioned uncertainty can be considered as a manifestation and a means of penetrating knowledge about the seriousness of some problems into the awareness of the general public. This shift is a fundamental prerequisite for finding ways out and thus for a possible solution to the crisis situation.

Keywords

Environmentalism – ecology – Anthropocene – Gaia – noosphere – biosphere

Ten přenešťastný, kdo čím víc obdrží
z ní,
s tím větší horlivostí ztrácí ji a trýzní
a nejedním se snaží způsobem
ji podrobit a činit zajatcem.

F. Rabelais

Mnohvrstevný a proměnlivý celek environmentálního diskursu je primárně založen na výsledcích a podnětech rozvíjejícího se vědeckého zkoumání přírody živé i neživé ve vzájemných interakcích a s ohledem na probíhající antropogenní zásahy. Tento diskurs současně směřuje k projekci do oblasti humanitních a sociálních disciplín. Současně však do tohoto celku spadají i další podoby individuálního i skupinového vnímání, prožívání a hodnocení světa v kontextech civilizačních vlivů. Významným způsobem je environmentální diskurs ovlivňován také ideologiemi a podobou naplňování politických ambicí. Také tato oblast své motivace může nacházet v reflektované problematičnosti stavu světa.

Jde tedy (obdobně jako je tomu např. v případě diskursu bioetického) o komplex, který tvoří podněty teoretické roviny reflexe reality vrůstající do daleko neurčitějšího *tekutého* (časově i tematicky proměnlivého) prostoru veřejné *agory*. Touto *agorou* myslíme uchopení environmentálního tématu ve sdělovacích prostředcích, v uměleckém ztvárnění i v motivech a činech aktivistů. Součástí veřejného diskursivního prostoru je i nutně vzniklá stopa v myslích a pocitech lidí. Ti žijí v situaci, kterou mnozí vnímají jako problematickou, i když nejsou sami zapojeni v jejím teoretickém odhalování. Patří sem tak i nyní často diskutovaný tzv. environmentální žal jako relativně nový emocionální fenomén. Je ve svém původu odvozován od více či méně konkrétně zpracovaných indicií krize prostředí v civilizačních kontextech. Výsledkem tohoto zpracování tak u některých lidí vzniká neurčitý pocit ohrožení a obav z devastace prostředí vhodného pro život a jeho perspektivní pokračování.¹ Někdy se však z tohoto pocitu mohou vyvinout i závažnější důsledky (stres, deprese, vyhoření aj.), někdy ovšem jen více či méně bizarní projevy narcistní přecitlivělosti, která také charakterizuje naši současnost. J. Ray k tomu poznamenává:

Hyperempatie ve vztahu k utrpení druhých nám také může znemožnit fungování. Před některými klimatickými aktivisty a aktivistkami ani nemůžu říct nahlas slovo *plasty* nebo *albatros*, aby hned nezačali natahovat moldánky.²

To vše se permanentně promítá také do proměnlivosti samotného užívaného slovníku environmentálního diskursu. Jeho výchozím zdrojem či základem sice byla odborná terminologie, která však může být následně užívána i značně svérázně. Je přetvářena ne pouze v důsledku prohlubování odborných znalostí, ale žije ve zmíněné *agoře* do jisté míry vlastním životem. Původně odborné termíny se eklekticky propojují, rozměňují a ne vždy zcela oprávněně nabývají nových posunutých významů. Toto *zespolečenštění* výsledků teoretické práce směřuje k nové neurčitosti.³ Tu ovšem předešleme,

1 Viz např. stránky věnované environmentálnímu žalu – *A Dying World* [on-line, cit. 19. 8. 2025]. Dostupné z <<https://drkkevorkian.com/>>.

2 RAY, J. *Průvodce...* s. 100. P. Pokorný k tomu píše: „Už dnes například nejhorlivěji brojí proti ekologické katastrofě (resp. trpí ‚environmentálním žalem‘...) ti, kteří mají s reálnou přírodou naprosté minimum přímých zkušeností a většinu názorů a vhledu získávají prostřednictvím médií a skrze identifikaci s ‚tlupou‘ souvěrců na sociálních sítích.“ POKORNÝ, P. – STORCH, D. *Antropocén*, s. 599.

3 To se ostatně týká i *environmentalismu* samého. Významová diverzita je rozložena od jeho

že je otázkou, zda tento spontánní proces *deracionalizace* je v důsledcích pouze negativní deviací či zda může obsahovat i pozitivní aspekty. Znejistění terminologického konsensu může přinášet motivující impuls i pro oblast teorie.

Naše kritické poznámky se zaměří nejprve stručně na dnes již tradiční a do značné míry běžně tolerovanou vágnost v užívání samotných slov *ekologie* a *životní prostředí*. Hlavní pozornost bude následně zaměřena k úvaze o užitečnosti koncepce Gaia a zejména k aktuálně intenzivně probírané problematice tzv. antropocénu.

Potíže s ekologií jako příklad šíření a tolerování neurčitosti

Když A. Comte realizoval potřebu exaktně uchopit oblast společenského života, jeho projekt sociologie jako nového vědeckého pohledu lze chápat i jako snahu o *přírodopis* společnosti. Skutečně šlo spíše o *přírodo-pis*, nikoli *přírodozpyt*. Preference kvantitativních metod, sběru dat a popisnosti tu byly jednou z konkrétních realizací pozitivistického rozumění pojmu *věda*.

Když se od Comta obloukem vydáme do druhé poloviny 19. století, pak se zde setkáváme s další novou vědou. V kontextech rozvíjející se biologie a evolucionistického pohledu na svět a jeho dějiny⁴ vznikla *ekologie* (E. Haeckel) jako obor, preferující zkoumání vztahů v celku pozemské přírody. A v původní (německé) terminologii se v rámci tohoto oboru setkáváme s označením jedné jeho součásti jako *Pflanzensoziologie* – *sociologie rostlin*. Tato disciplína je zaměřená na zkoumání rostlinných společenstev (dnes je užíváno označení *fytoecologie*,⁵ anglicky ovšem značně vágně a obecněji *Plant ecology*). Ekologie ovšem rozvíjí i „ekonomickou“ rovinu zkoumání – když se zabývá otázkou, jak živé organismy hospodaří s látkovými a energetickými zdroji.

V každém případě ovšem ekologie byla a je biologickou vědou o vztazích organismů k sobě navzájem a k jejich prostředí jakožto komplexu životních podmínek a zdrojů. V žádném případě tak ekologie není totéž co ochrana přírody, byť je toto slovo takto běžně užíváno i k označení praxe.

ztožnění s politickým a etickým *hnutím* (Wikipedia), *ideologií*, myšlenkovým směrem ve *společenských vědách* (*Sociologická encyklopedie*) či *souhrnem* filosofických, sociálně politických a sociologických *teorií* (*Sociologická encyklopedie*).

4 V evolucionismu se propojil pohled na vývoj živé i neživé přírody; významným inspiračním podnětem byla Darwinovi i geologie (Lyell).

5 Od řeckého „fyton“ – rostlina a „koinos“ – společný.

Platí to i včetně přívlastkové podoby, jako je např. běžné užití výrazu *ekologická krize*.⁶

Na tomto významovém posunu se podílejí i někteří teoretikové – ve směr z jiných oblastí teorie. Jako příklad dnes již klasický může posloužit A. Naess a jeho tzv. *deep and shallow ecology*.⁷ Případně se setkáme i s jistou až mysticizující podobou. J. Macyová vytvořila poněkud až marvelovsky komiksový⁸ projekt tzv. *ekologického strážcovství*.⁹

V dané souvislosti jen stručně poznamenejme, že ona nepřesnost až antropomorfizující se týká i běžného užívání spojení *životní prostředí*, kterým se obvykle označuje poněkud neurčitě celá příroda (ovšem pod zorným úhlem člověka). V rámci ekologické teorie však vždy má být tento výraz druhově specifikován, jinak je vyprázdňený. Navíc např. lidské životní prostředí nelze ztotožnit pouze s *přírodou*, patří do něj i složky antropogenního původu.

Také již zmíněný *environmentální žal* bychom mohli vnímat jako efekt převážně nezáměrné realizace toho přístupu, který H. Jonas doporučoval pěstovat jako *heuristiku strachu*.¹⁰ Stejně tak ovšem můžeme zvažovat, zda nejde o jisté přetavení (do tematicky užší podoby) toho, co předcházející generace nazývaly Weltschmerz (světobol).

Nadbytečná synonyma nebo pokrok v rozumnění světa?

Případ Gaia

V samotné teoretické oblasti (tedy bez onoho popularizačního znejasnění původní terminologie) nalézáme potenciálně problematický trend, který bychom mohli snad označit za synonymizaci. Myslíme tím vznik nových termínů, u nichž je otázkou, zda jsou skutečně oprávněnou reakcí na bouřlivě se rozvíjející souhrn nových poznatků. Kritický pohled v nich totiž může spatřovat jen redundantní synonyma, či dokonce metafory. Alespoň v některých případech ovšem i tak podněcují vědecký i mimoteoretický diskurs.

6 Kdybychom měli být důslední, pak by termín *ekologická krize* měl označovat problematickou situaci teoretické disciplíny – ekologie (obdobně se v souvislosti s určitým obdobím hovoří např. o krizi fyziky).

7 NAESS, A. *The shallow...*

8 Pro srovnání (a to i v kontextu našich následných poznámek ke koncepci Gaia) např. zde: <<https://greenfilmshooting.net/blog/en/2020/11/29/green-superheroes/>>.

9 Viz <<https://www.context.org/iclib/ic28/macy/>>.

10 JONAS, H. *Princip...*, s. 56 n.

Starším klasickým příkladem takto problematického termínu je Lovelockova Gaia.¹¹ Koncepce Gaia je v podstatě alternativou vůči standardnímu výrazu *biosféra*, vzniklému z potřeby systémově globálně zpracovat komplex poznatků řady disciplín (geologie, geografie, klimatologie, ekologie aj.). Biosféra označuje (a zkoumá) životem osídlené a využívané části či vrstvy naší planety a jejich interakce (i s okolním bioticky nepříznivým prostorem a jeho vlivy). Gaiu však autor (který ovšem nebyl biolog) posunul k obrazu jediného globálního superorganismu. Tím je podle něj celá planeta Země.¹²

Lovelockův přístup má svá jistá úskalí, která jsou od samého počátku předmětem kritiky. Na podstatný problém odkazuje např. evoluční biolog J. Flegr. Jeho kritika se opírá o paradigmatické pojetí evoluce pozemské přírody a s ním spojené vymezující definování života.¹³ Pod tímto zorným úhlem jediný izolovaný organismus nelze zakomponovat do představy utvářející role selektivního evolučního tlaku:

Gaia jako hypotetický superorganismus postrádá v naší oblasti vesmíru konkurenci a bez konkurence nemůže nastat selekce.¹⁴

Druhým kritickým přístupem vůči hypotéze Gaia je poukaz na metaforičnost, která činí danou koncepci vědecky nadbytečnou.¹⁵ Metafora může uspět v popularizaci, přínosem k rozvinutí poznání však zřejmě není.

V případě Gaie se navíc bohužel potkáváme dokonce s jistou až mystifikujícími potenci.¹⁶ V této souvislosti je potom otázkou, zda Lovelockův odkaz

11 LOVELOCK, J. *Gaia, a New...* Dodejme, že jméno řecké bohyně Země navrhl užít k označení této koncepce spisovatel W. Golding.

12 Pro zajímavost zde přidejme jednu kuriozitu z historie paleontologie. V roce 1913 publikoval R. Kirkpatrick svoji představu tzv. *numulosféry*. Tato koncepce může sloužit jako příklad přizpůsobování faktů prosazované ideji. Numulosféra byla fakticky pozdním pokusem oživit starý spor plutonistů a neptunistů (inspirace snad až thaletovská). Autor usiloval prokázat organický původ všech hornin – i ve vyvřelinách, a dokonce v meteoritech se domníval nacházet zkameněliny jednobuněčných numulitů. K tomu GOULD, S. J. *Pandin palec...*, s. 226–233.

13 Nejstručnější dosud aktuální definice (NASA) se výslovně odvolává na darwinovskou evoluci – viz <<https://astrobiology.nasa.gov/research/life-detection/about/>>.

14 FLEGR, J. *Evolution...*, s. 10. Obdobnou argumentaci nabídl dříve Richard Dawkins (v práci *The extended Phenotype* z roku 1982). Ještě bychom snad mohli upozornit, že konkurenční soupeření *uvnitř* organismu (na buněčné či tkáňové úrovni) vyúsťuje v potenciálně letální autoimunitní reakce nebo rakovinné bujení, a nelze je tedy považovat za zdroj evolučních inovací.

15 Viz GOULD, S. J. *Kropotkin...*

16 Evidentně inspirační zdroj např. pro animovaný seriál *Captain Planet and the Planetears*, kde je ochrana přírody řešena prostřednictvím magických zásahů Gaie – ducha planety.

na subjektivitu tohoto superorganismu je myšlen jako metafora,¹⁷ či jako projev autorovy tendence k panpsychismu. Lovelock píše dokoce i toto:

Jahve, vzdálený, všemocný a vševidoucí, budí hrůzu nebo je nedosažitelný [...]. Marie je blízko a lze se k ní obracet. Dá se v ni věřit a v této víře se lze zabydlet. Možná že v tom spočívá význam Panny Marie v křesťanské víře, ale možná, že je v tom ještě něco víc. Co když Marie je jen jiné jméno pro Gaiu?¹⁸

K případně uvažovaným projevům subjektivity onoho *superorganismu* se mohou ovšem pojit i slovní spojení „pomsta“ nebo „trest“.¹⁹ Pokud jsou míněna doslovně, pak jde z hlediska vědeckého pohledu o lapsus. Pokud jsou jen metaforou, pak jsou ovšem přebytná.

Daleko závažnějším (a také kritizovaným) praktickým problémem koncepce Gaia je však směřování k rezignaci v případě klimatické změny (globálního oteplování). Ta je zde v posledku pojata jako člověkem sice podnícená, avšak současně člověkem nezastavitelná autoregulační reakce planety. V důsledcích tento pohled může evokovat buď fatalistickou rezignaci (neodvratnost katastrofy – z hlediska lidských perspektiv), nebo útěšnou pasivitu v tom smyslu, že planeta si pomůže sama a my bychom stejně přispět nedokázali, neboť naše možnosti jsou mizivé.

V každém případě lze na adresu Lovelockovy Gaie vznést i námitku obecnějšího rázu. Každá hypotéza by měla být testovatelná; pokud Lovelock tuto věc řeší tak, že koncepci prohlásí za teorii, pak by ovšem měla být logicky konzistentní. V textech autorem samým mnohokrát opakovaná „vědeckost“ uspokojivým řešením není – zvláště pak v kombinaci s onou úlitbou náboženství.

Celkově tedy můžeme kriticky položit otázku, zda koncepce Gaia není v posledku redundantním počinem, je-li k dispozici v podstatě bez problémů vědeckou komunitou přijímaný pohled na planetu a pozemský život, užívající klíčový pojem „biosféra“. Je sporné, zda Gaia přináší zásadní kvalitativní posun v rámci *vědecky akceptovatelného* přístupu. Soudobé pojetí interpretuje biosféru jako globální makroekosystém, zahrnující celou planetu Zemi. Biosféra je tvořena všemi živými organismy a jimi oživeným

17 To je ostatně jistým koncepčním problémem i v případě vyústění Šmajsovy evoluční ontologie v požadavek formulovat nájemní smlouvu se Zemí.

18 LOVELOCK, J. *Gaia žijoucí...*, s. 195.

19 LOVELOCK, J. *Gaia vrací...*

prostorem na zemském povrchu. Biosféra je stejně jako ostatní ekosystémy utvářena strukturou vztahů mezi biotou a abiotickým prostředím. Existence biosféry v dnešní podobě (včetně biotické diverzity) je výsledkem evoluce života v planetárním měřítku. Koncepce Gaia k těmto charakteristikám nepřidává nic nového.

Od biosféry k antropocénu

Od biosféry a koncepce Gaia se můžeme dostat k tématu momentálně nejaktuálnějšímu – k intenzivně diskutovanému *antropocénu*. Opět začneme malým historickým exkursem.

Termín *biosféra* použil poprvé geolog Eduard Suess roku 1875. Na něj navázal v systematizujícím globálním promyšlení relací bioty s abiotickým prostředím mj. Vladimír Vernadskij. V jeho případě však můžeme upozornit, že zřejmě podlehl jistému reliktnímu okouzlení triadickou systematizací – navíc antropocentricky motivovanou. Takové tendence nacházíme u Vica, Turgota, Saint Simona a konečně Comte je nejznámějším autorem myšlenky „grand loi“ – zákona *tří stádií* dějin a poznání.²⁰ O něco později (1877) antropolog Morgan užívá v práci *Pravěká společnost* obdobným způsobem triádu divoštství – barbarství – civilizace. Vernadskij toto schéma dále posunul a vytvořil také triádu: *geosféra* – *biosféra* – *noosféra*. Geosféra označuje vývojové období planety Země před vznikem života, biosféra je fází, kdy život postupně kolonizuje planetu a konečně tzv. *noosféra* (od řeckého *nús*) má být etapou racionální antropogenní transformace světa. Toto schéma bylo významnou inspirací pro evoluční koncepci Teilharda de Chardina,²¹ ale zřejmě i pro poválečný tzv. stalinský plán přetváření přírody.²²

Vernadskij tedy vytvořil další zobecňující a značně spekulativní pohled na historii planety a místo a roli člověka v jejím vývoji. Ve své představě byl dějinným optimistou víceméně v duchu tradičního kulturologického přístupu,²³ neboť pojal etapu nastolení vlády lidského rozumu nad světem jako

20 Stádium teologické, metafyzické a pozitivistické.

21 DE CHARDIN, T. *Vesmír...* Na pozoruhodné rozvinutí původních de Chardinových myšlenek do koncepcí *kyberprostoru* jakožto realizace noosféry jako zcela kvalitativně nové vývojové etapy lidstva upozorňuje VOLDŘICHOVÁ BERÁNKOVÁ, E. *Učíme člověka...*, s. 149–153.

22 K tomu viz např. OLŠÁKOVÁ, D. – JANÁČ, J. *Kult jednoty...*

23 Tím myslíme tradiční představu kultury jako přesahu a současně zásadního vylepšení původní podoby světa (přírody). Lidské zásahy jsou zde chápány jako vždy správné. Obdobně

pozitivní a oprávněné záměrné zlepšování přírodní reality a uskutečňování pokroku.

Původně optimistická grandiózní vize noosféry jako etapy lidského rozumného (vědeckotechnicky realizovaného) řízení pozemské přírody se stala podstatným podnětem diskursu (včetně dalších kritických pohledů na koncepci Gaia – viz Bruno Latour).²⁴ Součástí tohoto diskursu bylo v relativně nedávné době i zrození varujícího nového termínu *antropocén*. Ten vychází z upozornění na destruktivní potenciál rostoucí lidské moci zpředmětněné v rapidně se rozvíjející a razantně efektivní technologii. Svoji roli zde má faktor času – jak z hlediska vymezení (antropocén má být novou geologickou epochou), tak i ve varování před blížící se možnou katastrofou.

Antropocén a převrat v geologickém názvosloví

Idea konstrukce pojmu antropocén²⁵ vychází z předpokladu, že potřebujeme nové pojmosloví pro vyrovnání se s expanzivní emergencí technologické globalizující se civilizace. Antropocén má být ve většině pokusů o vymezení označením relativně krátkého úseku novodobých dějin. Tato epocha se vyznačuje brizantním rozvojem lidské populace (resp. civilizace) a exponenciálním růstem jejích nároků na čerpání přírodních zdrojů. Proto by bylo podle tohoto návrhu vhodné zvážit, zda planeta nevstoupila do dalšího geologického období, které následuje po epoše holocénu.²⁶

Tento přístup naráží na zásadní otázku metodologie periodizace geologických epoch. Ty jsou vymezeny hranicemi výskytu charakteristických biologických druhů deponovaných jako fosílie v relativně dobře rozeznatelných sedimentárních vrstvách jako záznamu průběhu času. Tento přístup však na definování výrazně krátkého období několika staletí nelze použít, antropocén tedy vychází z principiálně jiných definičních východisek. V současné době je ve hře těchto několik možných časových určení antropocénu s různou mírou konkrétnosti i přesvědčivosti indicií. V. Cílek k tomu kriticky poznamenává:

je tomu v tradičním chápání civilizace jako poslání vyspělých vůči zaostalým.

24 LATOUR, B. Why Gaia is not..., s. 61–81.

25 Termín *antropocén* se objevil poprvé v roce 2000 v kratičkém sdělení ve zpravodaji Mezinárodního projektu *Geosféra – Biosféra* (viz CRUTZEN, P. – STOERMER, E. F. The anthropocene...).

26 Opět nejde o myšlenku zcela novou, již dříve se objevily obdobné návrhy (de Chardin, Capra). Také český ekolog Otakar Štěrba navrhoval zavedení nového termínu *pětihory* (kvintér).

[...] vědci v každém oboru, či dokonce v každé skupině uvnitř oboru si antropocén „vymysleli“ trochu jinak, takže se podle okolností stává někdy termínem, jindy metaforou a opět jindy módním klišé s apokalyptickým nádechem.²⁷

Následný stručný přehled²⁸ proto charakterizují různorodá užitá kvalitativní kritéria (různá míra obecnosti) i odlišně precizovaný časový rozměr hlavních variant vymezení antropocénu.

a) Antropocén může být s celou epochou *holocénu* (tzv. mladších čtvrtohor). Toto období je v daných souvislostech charakterizováno jako epocha vyhynutí velkých savců (alespoň zčásti zapříčiněné člověkem) a neolitické revoluce. Je zřejmé, že tento přístup je nadbytečnou synonymizací.

b) Počátek antropocénu je určen výrazným nárůstem koncentrace metanu v atmosféře²⁹ po r. 5020 př. n. l. Tento jev je interpretován jako důsledek masivního rozvoje pěstování rýže.³⁰

c) Počátek antropocénu je vymezen rokem 1610, kdy je zaznamenán výrazný pokles CO₂ v atmosféře. Tento jev je dáván do souvislosti s rychlým průběhem zdecimování populací původního obyvatelstva amerického kontinentu. Šlo zejména o vliv zavlečených chorob.

d) Jiný pohled dává vznik epochy antropocénu do souvislosti s průmyslovou revolucí. Jde tedy o vývoj cca od r. 1800, který charakterizoval start kvalitativních i kvantitativních změn v čerpání zdrojů. Dobu charakterizuje razantní nárůst využití fosilních paliv, strojová výroba, rozvoj měst a populační růst. Toto vymezení bývá preferováno jako doba zcela zásadní změny podoby civilizace.

e) Nejkratší rozměr antropocénu poskytuje jeho vymezení jako období po 2. světové válce. Zejména v letech 1945–1964 došlo ke zvýšení koncentrace radioizotopů v prostředí v důsledku pokusných výbuchů jaderných bomb. Zde je výhodou snadná identifikace geologického záznamu.

Z uvedeného přehledu variant časového určení antropocénu je zřejmé, že nalezení konsensu v této otázce není snadnou záležitostí. Další pochybnost může vyvolat také samotná jazyková podoba konstrukce tohoto termínu

27 POKORNÝ, P. – STORCH, D. *Antropocén...*, s. 137.

28 POKORNÝ, P. – STORCH, D. *Antropocén...*, s. 139–140.

29 Paleoklimatologické datování umožňuje značně přesné časové určení mj. analýzou vzorků z ledovců.

30 Viz např. FULLER, D. a kol. *The contribution...*

nu. Obsahem termínu antropocén má být „nový věk člověka“. Doslovně³¹ ovšem jde o „věk nového člověka“, což ovšem neodpovídá požadovanému zadání. Tento významový posun by mohl nesporně být podnětný pro diskurs v tématech další evolučně technologické transformace člověka (tzv. *human enhancement*) či úvah o rozvoji umělé inteligence, ovšem takto dosud zřejmě otázka souvislostí antropocénu postavena není.

Paleontolog Thomas Halliday považuje³² z vědeckého hlediska svého oboru tyto snahy o inovaci geologické periodizace za poněkud nadbytečné, neboť podle jeho názoru docela uspokojivě vystačíme s holocénem. Ten začal relativně nedávno (před 11 700 lety s koncem glaciálu). Člověk přitom značně výrazně zasahoval do skladby ekosystémů již před neolitickou revolucí:

Lidé už v té době měli významný podíl na vyhynutí velkých suchozemských savců a proměňovali ekosystémy pomocí ohně – lidský vliv na životní prostředí tedy existoval už na začátku holocénu a postupně se jen zvyšuje.³³

Vliv současné lidské přítomnosti na svět Halliday také ilustruje pozoruhodně netradiční perspektivou. Ve své knize *Dávné světy* píše:

Na Zemi neexistuje kout, kde by se člověk nějakým způsobem nedotkl způsobu života ostatních jeho obyvatel.³⁴

Podívejme se na počet lidí na planetě – jsme na Zemi neuvěřitelně rozšířeni. Od 2. listopadu 2000 dokonce existuje nepřetržitá lidská přítomnost mimo atmosféru planety. Lidé celkově tvoří 36 % biomasy všech savců. Dalších 60 % savčí biomasy zabírají domestikovaná zvířata – skot, prasata, ovce, koně, kočky a psi. Pouze 4 % biomasy savců na této planetě tvoří divoká

31 Tradiční geologické názvosloví (termíny paleocén, eocén, oligocén atd.) bylo zavedeno v 19. století (mj. Ch. Lyell). Konstrukce termínů je tu poněkud zvláštním mixem řečtiny a latiny (podnět dal filosof a teolog W. Whewell, s oblibou generující terminologické novotvary v řadě oborů). Např. *paleocén* je syntéza *palaios* – *kainos*, a doslovně tedy znamená *staronové*. K tomu blíže viz POKORNÝ, D. – ŠTORCH, J. *Antropocén...*, s. 26.

32 Viz rozhovor pro *Salon* – KUČERA, Š. Pořád jsou tu...

33 Tamtéž.

34 HALLIDAY, T. *Dávné světy...*, s. 385.

zvířata. U ptáků je to ještě markantnější, 60 % ptačí biomasy na Zemi tvoří jediný druh – kur domácí.³⁵

Závěr – naděje ze skepse³⁶

Uvedený pohled odborníka nanejvýše povoláného vyjadřovat se k otázce geologických dějin je vůči zavádění nového termínu zdrženlivý, preferoval by však neformální užívání. Přes veškerou problematičnost revize stávající etapizace geologických dějin Země jde podle něj o podnět důležitý právě pro oživení diskursu o důsledcích a dopadech lidského zacházení se světem. Týká se to zejména otázky klimatické změny a hledání možností řešení. Problém se tak v obnovené podobě může znovu dostat do širšího povědomí v konkrétnějších konturách, než poskytuje mlhavý a svazující *environmentální žal*.

Samozřejmě můžeme být i zde skeptiky. Pozornost médií je efemérní, přesune se nutně dříve či později k jiným otázkám a celé téma postupně může vyšumět. A to zčásti právě proto, že kolem vymezení antropocénu panuje řada nejasností.

Antropocén a jeho globální perspektiva je také pro běžný každodenní pohled značně abstraktní, a to může vyústit v rezignaci na konkrétní možnosti cokoli změnit.³⁷ Můžeme tu vzpomenout jasnozřivého Ecova upozornění na „skeptiky a těšitele“.

Paradoxně koncepce antropocénu navíc může také posílit i ty hlasy, které (v ideologické oblasti) odmítají úsilí o navrhovanou korekci lidského technologického a ekonomického působení. Příklad takovéto ideologizace

35 HALLIDAY, T. *Dávné světy...*, s. 385. Tyto údaje mohou současně evokovat i přemýšlení o dalších otázkách. Např. by mohlo být zajímavé, zda by bylo možné odhadnout, jak se samotný výskyt více než 8 miliard homoiotermních živých tvorů střední velikosti podepisuje na tepelné bilanci Země. Další možnou inspirací bioetického přemýšlení by mohla být i otázka, co by (vzhledem k uvedeným číslům o domestikovaných živočiších) vlastně znamenalo uskutečnění návrhu přechodu k vegetariánskému stravování v globálním měřítku a zrušení velkochovů v celosvětovém měřítku. Velkochovy „[...] způsobují strašné utrpení miliardám cítících, chytřích bytostí“ (GOODALOVÁ, J. *Zla je schopeno...*, s. 28). Tyto miliardy bytostí by ale po skončení velkochovů neobohatily faunu planety (to by byla ekosystémová katastrofa), ale prostě by už nikdy nežily. Je to jistě svým způsobem osvobození (nebýt je lépe než být a trpět). Bohužel podobně argumentoval i pan Kopfrkingl.

36 Zde si dovoluujeme použít název knihy Vítězslava Gardavského z roku 1969, která je také věnována krizi (byť ne z environmentálního úhlu pohledu).

37 To je i zásadní námitkou vůči Lovelockovým závěrům.

můžeme sledovat i na peripetiích sporu o reálnost globálního oteplování. U technokraticky zaměřených osob či institucí koncept antropocénu (pojmaného vlastně jako noosféra) v kombinaci s nejednoznačností prognóz může posilovat pýchu na lidské schopnosti a možnosti, hrdost na sílu technologií. Tento postoj je samozřejmě úzce spojen s afinitou k určitému ideologickému vzorci jako zdroji politických (a ekonomických) podob praxe.³⁸

Tím se ovšem ukazuje o to výrazněji význam vedení environmentálního diskursu a s ním se pojící role vědy a filosofie v reflexi situace i vyjasňování cílů a jejich hodnotového zakotvení. Nadbytečné termíny sice mohou být problematické a z hlediska vědních oborů by měly být podrobovány kritice. Současně však je tato kritika podnětem pro další bádání. A pro laickou veřejnost může být i metafora východiskem k lepšímu porozumění tomu, co se dnes se světem a s námi děje a jaká máme omezení a naopak o jakých možnostech nás dosud nenapadlo přemýšlet. Cestou není již pěstování neurčité preventivní heuristiky strachu. Kvalifikovaný vklad do environmentálního diskursu vnáší konkrétní fakta. Měl by ale nabídnout i z těchto fakt vyvozované prognostické modelování včetně upřesňující kalkulace rizik a globálních i lokálních problémů v jejich krátkodobých i vzdálenějších dopadech:

Víme, že dochází ke změně. Víme, že jsme za ni zodpovědní. Víme, co se stane, pokud bude pokračovat. Víme, že ji můžeme zastavit. A víme jak. Otázkou je, zda se o to pokusíme.³⁹

Jsme v situaci, kdy nemůžeme opustit lidskou perspektivu a utěšovat se vědomím (ovšem fakticky a historicky dobře podloženým), že naše planeta

38 Radikální kritickou reflexi nabízí nově např. B. Horyna a R. Stáhel: „[...] za kolonizaci a devastaci planety není zodpovědná lidská populace obecně, nýbrž kapitalismus.“ HORYNA, B. – STÁHEL, R. *Úvod do environmentální...*, s. 216. V kontextu užití termínu antropocén (s jeho časovým vymezením) jde o závěr oprávněný. Pokud ovšem uvažujeme spíše v uvedených kontextech peripetií holocénu, pak můžeme ekonomickou formaci kapitalismu považovat za jednu konkrétní fázi realizace obecnějšího konfliktu kultury a přírody (viz Šmajš), plynoucího ze specifické podoby lidské adaptační strategie. Potom je ovšem problém složitější.

39 HALLIDAY, T. *Dávné světy...*, s. 372. Biolog David Storch je ovšem poněkud skeptičtější co do argumentační síly vědy: „[...] dokázat, že za oteplování skutečně může člověk, už v podstatě nejde – a tím pádem je toto tvrzení možné rozporovat. Podobně věda neumí předpovědět, co bude za třicet let, a pokud se o to snaží, ocitá se ve sféře názorů – a to je něco, s čím jsou politici zvyklí zacházet podle své politické příslušnosti... Věda si ve skutečnosti není moc jistá sama sebou a politici to vidí a nebojí se toho využít.“ STORCH, D. *Zrovna se vyplácí...*, s. 32.

a život na ní v minulosti prošly a přečkaly zvraty podstatně razantnější (pě-
tice tzv. velkých vymírání). Je to pravda, dosud tak tomu bylo:

Život se vždy zotaví a po vymírání následuje diverzifikace. To nám může být svým způsobem útěchou, ale jde jen o jednu stranu mince. Obnova přináší radikální změny a nový svět bývá často děsivě odlišný od předchozího. Obnova navíc trvá minimálně desítky tisíc let a nedokáže nahradit to, co bylo ztraceno.⁴⁰

Stejně tak je pravda i to, že naše lidské destruktivní síly (snad až na zbraňové systémy) dosud síly minulých přírodních procesů nedosáhly. Ovšem o předstížení přírody v žádném směru bychom asi ve vlastním zájmu usilovat neměli.

Takže na závěr si dovolme formulovat tezi poněkud provokativní. Přestat nyní být antropocentričtí by znamenalo přitakat rezignaci a katastrofické destrukci známého a pro nás a naše živoucí souputníky obyvatelného světa. Ve smyslu zachování možnosti života a jeho pestrosti je totiž oním nejlepším ze všech možných světů.

Seznam použitých zdrojů

A Dying World. [on-line, cit. 19. 8. 2025]. Dostupné z <<https://drkkevorkian.com/>>.

CRUTZEN, Paul J. – STOERMER, Eugene F. The anthropocene. *IGBP Newsletter*. 2000, 41(1), s. 17–18.

DE CHARDIN, Teilhard. *Vesmír a lidstvo*. Praha: Vyšehrad 1990.

FLEGR, Jaroslav. Evolution by Non-individual Selection Pressures. In SHACKELFORD, Todd K. (ed.). *Encyclopedia of Sexual Psychology and Behavior*. Cham: Springer International Publishing 2023.

FULLER, Dorian a kol. The contribution of rice agriculture and livestock pastoralism to prehistoric methane levels. *The Holocene*. 2011, 21(5), s. 743–759.

GOODALOVÁ, Jane. Zla je schopen jen člověk. In KUČERA, Štěpán (ed.). *Jen další konec světa. 33 rozhovorů o antropocénu, „věku člověka“, vedl Štěpán Kučera*. Brno: Druhé město – Martin Reiner 2024, s. 24–29.

GOULD, Stephen Jay. Kropotkin was no crackpot. *Natural History*. 1988, 97(7), s. 12–21.

GOULD, Stephen Jay. *Pandin palec. Malá tajemství evoluce*. Praha: Mladá fronta 1988.

HALLIDAY, Thomas. *Dávné světy*. Brno: KAZDA 2023.

40 HALLIDAY, T. *Dávné světy...*, s. 373.

- HORYNA, Břetislav – ŠTAHEL, Richard. *Úvod do environmentální politické filosofie*. Nakladatelství Jakub Hlaváček – MALVERN 2023.
- JONAS, Hans. *Princip odpovědnosti*. Praha: Oikúmené 1997.
- KIRKPATRICK, Randolph. *The Nummulosphere: an account of the Organic Origin of so-called Igneous Rocks and Abyssal Red Clays*. London 1912. Částečně dostupné z <<https://archive.org/details/nummulosphere03kirkrich/nummulosphere03kirkrich/>>.
- KUČERA, Štěpán. Pořád jsou tu s námi stromy, kolem kterých chodili mamuti. *Salon. Příloha Práva*. 15. 2. 2024, s. 13.
- LATOURE, Bruno. Why Gaia is not a God of Totality. *Theory, Culture and Society*. 2017, 34(2–3), 61–81.
- LOVELOCK, James. *Gaia. A New Look at Life on Earth*. Oxford University Press 1979.
- LOVELOCK, James. *Gaia vrací úder: proč se Země brání a jak ještě můžeme zachránit lidstvo*. Praha: Academia 2008.
- LOVELOCK, James. *Gaia živoucí planeta*. Praha: Mladá fronta 1994.
- NAESS, Arne. The shallow and the deep, long-range ecology movement: A summary. *Inquiry*. 1973, 16, s. 95–100.
- OLŠÁKOVÁ, Doubravka – JANÁČ, Jiří. *Kult jednoty: stalinský plán přetvoření přírody v Československu 1948–1964*. Praha: Academia 2018.
- POKORNÝ, Petr – STORCH, David (eds.). *Antropocén*. Praha: Akademia 2020.
- RAY, Jaquette. *Průvodce klimatickou úzkostí. Jak si udržet chladnou hlavu na zahřívající se planetě*. Praha: Portál 2024.
- STORCH, David. Zrovna se vyplácí být hodný. In KUČERA, Štěpán (ed.). *Jen další konec světa. 33 rozhovorů o antropocénu, „věku člověka“, vedl Štěpán Kučera*. Brno: Druhé město – Martin Reiner 2024, s. 18–23.
- VOLDŘICHOVÁ BERÁNKOVÁ, Eva. *Učíme člověka ke svému obrazu. Pygmalion, Golem a automat jako tři verze mýtu o umělém stvoření (nejen) v Budoucí Evě Villierse de l'Isle Adam*. Praha: Karolinum 2012.

Prof. PhDr. Petr Jemelka, Dr.

Katedra občanské výchovy, Pedagogická fakulta, Masarykova univerzita

Poříčí 31, 603 00 Brno, Česká republika

1178@mail.muni.cz

Toto dílo lze užít v souladu s licenčními podmínkami Creative Commons BY-NC-ND 4.0 International (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode>). Uvedené se nevztahuje na díla či prvky (např. obrazovou či fotografickou dokumentaci), které jsou v díle užity na základě smluvní licence nebo výjimky či omezení příslušných práv.